

İslami İlimler Dergisi
The Journal of Islamic Sciences
مجلة العلوم الإسلامية

İBÂDÎ DÜŞÜNCEDE KUR'ÂN'IN YARATILMIŞLIĞI MESELESİ

THE ISSUE OF THE CREATION OF THE QUR'AN IN IBADHI THOUGHT

Mehmet Hanifi YOLDAŞ (Sorumlu Yazar)

Dr.; Milli Eğitim Bakanlığı-Malatya, ORCID ID: 0000-0003-3912-0256; e-mail: mehmethanifi-yoldas@gmail.com

Mehmet KUBAT

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri; ORCID ID: 0000-0001-6729-7652; e-mail: mehmet.kubat@inonu.edu.tr

Fevzi ÇAKMAK

Dr.; Milli Eğitim Bakanlığı-Gaziantep; ORCID ID: 0000-0001-7489-0008; e-mail: fevzicakmak4423@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 19 Aralık 2022 / 19 December 2022

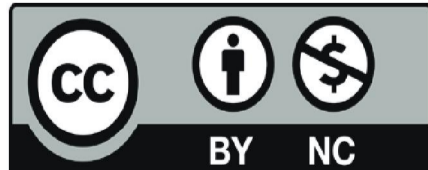
Kabul Tarihi / Accepted: 3 Şubat 2023 / 3 February 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Bahar 2023 / Spring 2023

Cilt / Volume: 18, Sayı / Issue: 1

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Mu'tezile Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini ilk kabul eden mezhep olmakla birlikte halku'l-Kur'an'a kâil olan yegâne mezhep değildir. Hâricî bir fırka sayılan ve bedevî kökene dayanan İbâdiyye mezhebi de Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini benimsemiştir. İbâdiyye mensupları, tevhit esası görüşlerinin bir neticesi olarak, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu kabul etmişlerdir. Mezhep içerisinde bu konuda farklı düşünceler dile getirilse de İbâdî âlimlerin kahir ekseriyeti, Kur'an'ın kadîm değil hâdis olduğuna inanmışlardır. Bu çalışma, İslâm tarihinin erken dönemlerinde siyasi malzeme konusu yapılarak politik istismara uğrayan ve Mihne hadisesinin yaşanmasına neden olan halku'l-Kur'an meselesini İbâdiyye perspektifinden irdelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda meselenin İbâdî âlimler tarafından hangi esaslar çerçevesinde temellendirildiği ve konunun delillendirme yöntemleri çeşitli açılardan ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İbâdiyye, Tevhit, Sıfat, İlahi Kelâm, Halku'l-Kur'ân

Abstract

Although Mu'tazila is the first sect to accept the idea that the Qur'an was created, it is not the only sect to accept Halku'l-Qur'an. The Ibadiyya sect, which is considered an external sect and is based on Bedouin origin, has also adopted the idea that the Qur'an was created. The members of the Ibadiyya accepted that the Qur'an was created as a result of their views on the basis of oneness. Although different opinions have been expressed about this issue within the sect, the majority of the Ibadi scholars have believed that the Qur'an is a hadith, not an ancient one. This study aims to examine the Halku'l-Qur'an issue, which was made the subject of political material in the early periods of Islamic history and was subjected to political abuse and caused the Mihne incident to occur, from the perspective of Ibadiyya. In this context, the principles on which the issue is based by Religious scholars and the methods of proving the issue will be discussed and examined from various angles.

Keywords: Ibadiyya, Tawhid, Adjective, Divine Word, Creation of the Qur'an

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in yaratılmışlığı konusu, İslâm kelâmında ihtilafli olan teolojik konulardan biridir.¹ Bu konunun hicrî 130/748 yılından önce ele alındığına dair somut bir veri bulunmamaktadır. Sadece bu tarihlerde Allah'ın sıfatlarıyla ilgili değerlendirmelerin yapıldığından bahsedilmektedir.² Halku'l-Kur'ân konusunun Müslümanların gündemine ne zaman girdiğiyle ilgili genel bir kabul olarak hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısı görüşü kabul görmektedir. Mesele zaman içerisinde "İlâhî kelâm" bağlamında yapılan tartışmalarla İslâm düşüncesi içerisinde en önemli konu olarak yerini almıştır.³

Bazı ayetlerde Kur'ân-ı Kerim için Allah'ın kelâmı şeklinde anlatımlar bulunmaktadır.⁴ Ayrıca Kur'ân'daki kullanım alanı oldukça geniş olan "kelime" sözcüğü de Kur'ân Kerim'de yer almaktadır. Fakat "halku'l-Kur'ân" ifadesi hiçbir şekilde herhangi bir surede ve âyette geçmemektedir. Bundan ötürü Kur'ân'ın yaratılmışlığıyla alakalı bir hüküm Kur'ân-ı Kerim'de yer almamaktadır. Halku'l-Kur'ân konusuyla meşgul olanlar meselenin Kur'ân'da geçmemesi nedeniyle hadislerde herhangi bir açıklamanın olup olmadığını araştırmışlardır. Fakat sahih olarak kabul edilen hadislerde halku'l-Kur'ân hakkında herhangi bir rivâyet ve açıklama bulunmamaktadır.⁵ İfade edilen bu husus halku'l-Kur'ân konusunun Hz. Peygamber ve sahabe döneminde Müslümanların gündeminde olmadığını göstermektedir.⁶

İslâm toplumu içerisinde Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) Kur'ân'ın mahlûk oluşunu bir fikir olarak ilk kez ortaya atan kişidir. Cehm b. Safvân (ö. 128/745-746) ise Ca'd'dan bu fikri alarak kabul eden diğer bir isim olarak ifade edilir.⁷ İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise bu konuda bilinenden farklı bir fikri dile getirmektedir. Ona göre halku'l-Kur'ân konusunu ilk kez dile getiren

- 1 Amr Halîfe Nâmî, *Dirasatun ani'l-İbâdiyye*, çev. Mîhâil Hûrî (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2012), 180.
- 2 Osman Aydın, "'Kur'an'ın Yaratılmışlığı' Meselesi ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrindeki Yeri(I)", *Dinî Araştırmalar* 3/9 (2001), 53.
- 3 Ramazan Yıldırım, "Halku'l-Kur'an Meselesinin Politik İstismarı", *Milel ve Nihal (Dergi)* 8/1 (2011), 50; Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/371.
- 4 Bk. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş, Şahin Muzaffer (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Bakara 2/75, Fetih, 48/15.
- 5 Muharrem Akoğlu, "Siyasallaşma Sürecinde Halku'l-Kur'an Tartışmaları", *Bilimname* 37 (2019), 356-357; Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", 15/371.
- 6 Akoğlu, "Siyasallaşma Sürecinde Halku'l-Kur'an Tartışmaları", 357.
- 7 Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1933), 3/162; Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", 15/371; Aydın, Ca'd b. Dirhem'in söylendiği gibi Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrine sahip olup olmadığını tam olarak bilinmediğini dile getirir. İslâm toplumu içerisinde Kur'an'ın yaratıldığına inananları yaşadığı dönemde iyi bir şöhrete sahip olmayan biriyle irtibatlandırarak bu görüş sahiplerini insanlar nazarında gözden düşürme çabasının bir sonucu olarak değerlendirir. Aydın, "'Kur'an'ın Yaratılmışlığı' Meselesi ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrindeki Yeri (I)", 49.

Beyân b. Sem'ân (ö. 119/737)'dir.⁸ Burada "Ca'd b. Dirhem, Müslümanların gündeminde olmayan böyle bir konuyu neden dile getirmiştir?" şeklinde bir soru akla gelebilir. Ca'd'a göre Allah'ın zâtı dışında kadîm kabul edilen hiçbir sıfatı yoktur. O, bu görüşünün neticesi olarak Allah'ın kelâmının mahlûk olduğunu ve bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'in de Allah'ın kelâmı olmasından ötürü mahlûk olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.⁹ Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân'ın vefatından sonra bu konu zamanla toplumun gündeminden düşmüştür. Konunun bütün yönleriyle topluma mal olmamasının ana nedeni Ca'd b. Dirhem'in ve Cehm b. Safvân'ın fikirlerini tenkit eden âlimlerin bu meseledeki tutumlarının toplumda bulduğu karşılığın bir sonucu olduğu anlatılır.¹⁰

Halku'l-Kur'ân konusu, Hârûn Reşîd'in (ö. 193/809) hilafeti döneminde Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833) tarafından sahiplenilmiş olup bireysel olarak savunulmuştur.¹¹ Bişr el-Merîsî'nin bu konudaki görüşleri Müslümanlar arasında yaygınlaşmadığından İslâm düşünce tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmamıştır.¹² Haliyle toplumun gündemini işgal eden önemli bir sorun haline de gelmemiştir. Ancak hicrî ikinci yüzyılın sonuna doğru Mu'tezile'nin ve bazı Şîî âlimlerin (Hişâm b. Hâkem (ö. 179/795) gibi) konuyu sahiplenmeleri ve çeşitli platformlarda savunmaları nedeniyle Kur'ân'ın yaratılmışlığı sorunu tekrardan Müslümanların önemli tartışma konularından biri olmuştur. Özellikle Abbâsî halifesi Me'mûn'un hilâfeti zamanında Kur'ân'ın mahlûk (yaratıldığı) olduğuna dair devletin yürüttüğü politika ve yaşanan mihne hadiseleri toplumda kamplaşmalara sebebiyet vermiştir.¹³ Zamanla bu konunun tartışılmasıyla beraber Abbâsî halifeleri (Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsik) meseleyi (halku'l-Kur'ân) siyasî emelleri için kullanmışlar ve böylece mihne denilen süreç başlamıştır.¹⁴ Mihne sürecinde en önemli gündem maddesi olan bu konu, özellikle Abbâsîler döneminde Müslümanlar arasında kutuplaşmanın olmasının ve siyasi-fikri tartışmaların yaşanmasının müsebbibi olarak kabul edilir.¹⁵

Halku'l-Kur'ân mevzusunun İslâm toplumunda münakaşa edilmeye başlanması ile alakalı farklı fikirler dile getirilmiştir. Bu konunun itikadî bir mesele olarak Müslümanların gündemine nasıl girdiğine, niçin böyle bir tartış-

8 Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1925), 2/148.

9 Reşid Hayyun, *Mu'teziletü'l-Basra ve'l-Bağdad* (London: Dârü'l-Hikme, 1997), 15.

10 Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", 15/372.

11 Aydın, "'Kur'an'ın Yaratılmışlığı' Meselesi ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrindeki Yeri (I)", 58.

12 Osman Aydın, *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mutezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 261.

13 Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", 15/372.

14 Aydın, *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mutezile Ekolü*, 265.

15 Aydın, "'Kur'an'ın Yaratılmışlığı' Meselesi ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrindeki Yeri (I)", 46.

maya ihtiyaç duyulduğuna veya konunun kim(ler) tarafından hangi amaçla toplumun gündemine getirildiğine dair farklı anlatımlar bulunmaktadır.¹⁶

Bu konuda fikir belirten kimi müelliflere göre Kur'ân'ın yaratılmış olduğu görüşünün ortaya çıkmasında Yahudiliğin etkisinden bahsedilebilir. Çünkü Yahudiler arasında Tevrat'ın yaratıldığı konuşulmakta ve buna inanan Yahudiler bulunmaktaydı. Bu meselenin Yahudi kökenli olduğunu öne sürenler, Lebîd b. A'sam'ın adı üzerinde dururlar. Lebîd b. A'sam'dan sonra bu fikir başkaları tarafından sahiplenilmiş ve savunulmuştur.¹⁷

Aynı şekilde Kur'ân'ın kadîm olduğunu iddia edenler üzerinde de Hristiyanların etkisinden bahsedilebilir.¹⁸ Zira Hristiyanlar, 'Hz. İsa, Allah'ın kelimesidir ve Allah'ın kelimesi de mahlûk değildir.' inancına sahiptirler. Bu görüş sahiplerine göre Hristiyanlar kelimenin kademine inanmaktadırlar. Bu akide Doğu Yunan Kilisesi'nden Yuhannâ ed-Dımaşkî vasıtasıyla Müslümanları etkilemiştir. Bu etkinin bir neticesi olarak bazı Müslümanlar Kur'ân'ın mahlûk olmadığına bilakis kadîm olduğuna inanmışlardır.¹⁹ Bazı Müslüman ilim adamları (Cehm b. Safvân, Ca'd b. Dirhem ve Mu'tezilîler gibi) ise tevhit akidesinin temellendirilmesi, âlemin (bir anlamda maddenin) kadîm olduğu fikrine karşı çıkılması ve Hz. İsa'yı ilah konumunda gören Hristiyanlar karşısında zor durumda kalınmaması gibi sebeplerden²⁰ dolayı ed-Dımaşkî ve onunla aynı görüşte olanlara karşı Allah'ın kelâmının mahlûk olduğunu dile getirip bu görüşlerini kendilerince ispatlamak suretiyle mücadele etmişlerdir.²¹

Bu konuda dile getirilen bir görüş ise Kur'ân'ın yaratılmış olduğu görüşünün Allah'ın sıfatları hakkında yapılan tartışmalarla alakalı olduğudur. Allah'ın sıfatlarının hâdis veyahut ezeli olduğu yönündeki tartışmaların beraberinde bu konunun da ele alınmasına ve konu ile ilgili farklı görüşlerin ortaya konulmasına sebep olduğu ifade edilir.²²

Halku'l-Kur'ân konusunun İslâm toplumunun gündemine girmesinde dış etkiden bahsedilebilir. Bununla birlikte İslâm toplumunun iç dinamiklerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmek isteriz. Toplumun sosyo-kültürel ve politik yapısında meydana gelen değişimlerin kelâmî yan-

16 Akoğlu, "Siyasallaşma Sürecinde Halku'l-Kur'an Tartışmaları", 358.

17 Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile* (Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyyeti'd-Dirasiyye, 1990), 83; Hayyun, *Mu'teziletü'l-Basra ve'l-Bağdad*, 55.

18 Abdülhay Muhammed Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelemîyye* (İskenderiye: Darü'l-Vefali-Dünya, 2015), 142.

19 Cârullah, *el-Mu'tezile*, 84.

20 Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), "Halku'l-Kuran".

21 Yıldırım, "Halku'l-Kur'an Meselesinin Politik İstismarı", 54.

22 Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", 15/371.

sıması yadsınamaz bir gerçekliktir. Bundan dolayı kelâmî tartışmaların en önemli gündem maddesi olan “halku’l-Kur’ân” meselesi Müslümanların iç dinamiklerinden soyutlanmadan ele alınmalıdır.²³

Halku’l-Kur’ân konusuna mezheplerin yaklaşımını ve konuyu ele alışlarını değerlendirdiğimizde; Kur’ân’ın mahlûk olduğunu kabul edenler, kadîm yani mahlûk olmadığını söyleyenler ve bu meselede vukûf etmenin daha doğru olduğunu söyleyenler olmak üzere üç farklı görüşün ortaya atıldığını söyleyebiliriz.²⁴ Makalemizin sınırlarını da düşünerek sadece İbâdiyye’nin konu hakkındaki görüşlerini ele alacağız. Diğer İslâm itikadî mezheplerinin görüşlerine değinmeyeceğiz. Ayrıca konunun Müslümanların gündemine girmesi ve bir dönem “Mihne”²⁵ hadiselerine sebebiyet vermesi nedeniyle meydana gelen olayları ve bu olayların siyasî ve toplumsal sonuçlarını da başka çalışmalara havale ederek halku’l-Kur’ân meselesinin İbâdî düşüncede bulduğu karşılığı ele alacağız. İbâdiyye’nin konuyu ele almada takip ettiği metodu ve delillendirmede başvurdukları yöntemi inceleyerek nihâyetinde İbâdîlerin görüşlerini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

1. İbâdiyye ve Halku’l-Kur’ân

Halku’l-Kur’ân konusu zât-sıfat ilişkisi çerçevesinde ele alınan konulardan biridir. İlâhî sıfatların Müslümanlar tarafından anlaşılma ve açıklanma şekilleri, bu konunun alt başlıklarından olan Kur’ân’ın yaratılmışlığı probleminin de ele alınmasında belirleyici olmuştur. İslâm ümmeti içerisinde Kur’ân’ın mushaflarda yazılı, dillerde okunan ve göğüslerde mahfuz olduğu konusunda icma vardır.²⁶ Ancak Kur’ân’ın kadîm ya da yaratılmış olduğu konusunda ise fikir ayrılığı bulunmaktadır. Aynı durum Allah’ın zâtı ile sıfatları ilişkisinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda da söz konusudur.

Bütün İslâm itikadî mezhepleri gibi İbâdîlerin de usûlü’-d-din esaslarının en başta geleni tevhit konusudur.²⁷ İbâdiyye tevhid; Allah’ın bir olduğunu ve yaratılmış hiçbir şeyin O’na benzemediğini, O’nun ortağı olmadığını kabul etmek çerçevesinde tanımlar. Ayrıca bu inancı ikrar etmek ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini ve O’nun Allah’tan getirdiklerinin hak ol-

23 Akoğlu, “Siyasallaşma Sürecinde Halku’l-Kur’an Tartışmaları”, 355.

24 Aydın, “Kur’an’ın Yaratılmışlığı Meselesi ve Mu’tezile’nin Tarihi Seyrindeki Yeri (I)”, 48.

25 Mihne süreciyle ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Hanifi Yoldaş, *Mihne Sürecinde Basra ve Bağdat Ekollerinin Tutumları* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 53-69.

26 Ebû Muhammed Abdullah b. Hamîd Sâlimî, *Meşâriku’l-envâri’l-‘ukûl*, thk. Abdurrahmân Umeyra (y.y.: Dârü’l-Cil, 1979), 2/58.

27 Muhammed Hasan Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş’etuhâ ve akâiduhâ* (Uman: el-Ehliyyetü li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 2011), 91; İbâdîlerin tevhid görüşü hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Hanifi Yoldaş - Mehmet Kubat, “Tevhid Esası Ekseninde İbâdiyye-Mu’tezile Etkileşimi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi VIII/1* (2022), 57-61.

duğunu kabul etmek de tevhidin gereklerindedir.²⁸ İslâm inanç esaslarının temelini oluşturan Allah Teâlâ'nın mutlak olarak tenzih edilmesi, yarattığı hiçbir şeye benzememesi İbâdiyye'nin de itikadının temelidir.²⁹ Allah Teâlâ tüm eksikliklerden münezzehtir. Allah'a hiçbir şey denk ve benzer değildir. Allah Teâlâ; kâhâr, hay, alîm, semî', vâhid ve basîr olandır.³⁰ Allah Teâlâ cismaniyetle nitelenmekten münezzehtir. Çünkü cismin uzunluk, derinlik ve sınırları vardır. Bundan ötürü bu özellikler Allah için söz konusu olamaz. Ayrıca Allah'ın bir mekâna ihtiyaç duyması ve böyle bir özellikle vasıflanması da kabul edilemez.³¹ "Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?"³² ve "O'nun misli gibi olan hiçbir şey yoktur."³³ ile "Hâlbuki O, yerde de göklerde de Allah'tır. O, gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilendir." Âyetlerinde Allah Teâlâ kendisi için cismaniyetin söz konusu olmadığını ve bu durumu kendisinden nefyettiğini bildirmiştir.³⁴

İslâm itikadî mezheplerinin tamamı Allah'ın sıfatlarının varlığını kabul ederler. Bu konuda mezhepler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Tartışılan husus, zât-sıfat ilişkisidir. Yani sıfatların zâtın aynısı olup olmadığı meselesidir.³⁵ İbâdiyye, sıfatları inkâr etmemektedir. Çünkü Allah'ın sıfatlarının inkârı kişinin Allah'ı inkâr etmesi demektir. Bu durum ise kişinin müşrik olması anlamına gelir.³⁶ İbâdiyye'ye göre Allah'ın sıfatları O'nun zâtının aynısıdır.³⁷ Bundan dolayı isim ve sıfat arasında ayırım yapmaya gerek yoktur.³⁸

İbâdîlerin sıfatlar konusundaki görüşlerini detaylandırmak gerekirse; Allah Teâlâ, hayat, kudret, basar, irade, ilim, semî' ve tüm sıfatları ile vasfedildiğinde, bu sıfatlar ile Allah'ın yüce zâtına zait sıfatlar manası kastedilmektedir.³⁹ Eğer sıfatlar zâta zait olarak kabul edilirse taaddüdü'l-kudemâya neden olur.⁴⁰ Allah'ın bir ilimle alîm olması, bir kudretle kâdir olması ve bu durumun diğer sıfatlar için de kabul edilmesi kadîmlerin çoğalmasına neden

28 Ebî Hafs Amrûs b. Feth en-Nefûsî, *Usûlü'd-deynûneti's-sâfiyye*, thk. Hâc Ahmed b. Hamûkrûm (Maskat: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1999), 59.

29 Muhsin Berberi, *İbâdiyye* (Trablus: el-Müessesetu'l-Hadise li'l-Kitâb, 2004), 16.

30 Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, thk. İsmail Kâşif (Uman: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1980), 1/57.

31 Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/78-79.

32 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Meryem, 19/65.

33 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Şûrâ, 42/11.

34 Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye* (y.y.: Matbaatü'l-Elvânî'l-Hadîs, 1989), 80-81.

35 Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 108.

36 Nefûsî, *Usûlü'd-deynûneti's-sâfiyye*, 81.

37 Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelâmiyye*, 115.

38 Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 111; Zat sıfat ilişkisi hakkında detaylı anlatım için bk. Mehmet Keskin, "Erken Dönem Eş'arî Düşünce Sisteminde Allah Tasavvuru", *Hakkari İlahiyat Dergisi* 1 (31 Aralık 2022), 50-51.

39 Berberi, *İbâdiyye*, 17.

40 Süleymân b. Abdillâh el-Bârûnî, *Muhtasar târihu'l-İbâdiyye* (Uman: Mektebetü'l-Dâmirî Li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1995), 73.

olur. Allah bir ilim ile alîmdir dediğimizde onlara göre ilim Allah'ın zatının haricinde varlık olmaktadır. Bu varlığın kadîm olarak kabul edilmesi durumunda birden fazla kadim varlık ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumun kabulü ise mümkün değildir.⁴¹ Bundan dolayı İbâdîler, Allah zatıyla alîmdir, zâtıyla kâdirdir⁴² bakış açısıyla zât-sıfat ilişkisini ele almışlar ve fikirlerini ortaya koymuşlardır.

İbâdî eserlerde Müslümanların, Allah Teâlâ'nın kendi ezeli kelâmıyla mütekellim olduğu hususunda icmâ ettikleri ifade edilir. Aynı icmânın Kur'ân'ın, harfleri ve kelimeleriyle Hz. Peygamber'e indirilen kelâm olduğu ve tevatürle nakledildiğine hiçbir şekilde şüphe duyulamayacağı hususunda da bulunmaktadır.⁴³ İbâdiyye'ye göre de Kur'ân, Allah'ın vahyi, kelâmı ve kitabıdır. Kur'ân, Cebrâil (as) aracılığıyla Allah'ın Hz. Muhammed'e (sav) gönderdiği son kutsal kitaptır. O, Müslümanlar için ilâhî anayasa niteliğindedir.⁴⁴

İbâdiyye kelâmının oluşmaya başladığı dönemlerde bu konunun çok az ele alınan ve tartışılan meselelerden olduğu ifade edilmektedir. İbâdîlere göre İslâm tarihinin ilk dönemlerinde bu konuda herhangi bir görüş ortaya konmamıştır. Örneğin Abdullah b. Abbâs'tan (ö. 68/687-88) onun Kur'ân'ı Allah'ın kelâmı, hücceti ve imâm olarak vafettiği aktarılır.⁴⁵ İbâdiyye mezhebinin kurucu imamlarından olan Câbir b. Zeyd'in (ö. 93/711-12) ve Ebu Ubeyde Müslim'in (ö. 145/762) kendi dönemlerinde oluşturdukları ilim meclislerinde bu konu hiçbir şekilde gündeme gelmemiştir.⁴⁶ İbâdiyye'nin teşekkül dönemi imâmlarından olan Rebî' b. Habîb (ö. 180/796 [?]) ve halifesi Vâil b. Eyyûb'un (ö. ?) de bu konuda herhangi bir görüş ortaya koyduklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁷

Bu konunun Uman'da İbâdî çevrelerde ilk olarak tartışılmaya başlanması hicrî üçüncü asrın başlarına denk gelmektedir. Bu hususta ifade edildiğine göre bir evde toplanan Fadl b. Huvvârî, İbâdî şeyhleri ve onlardan bazıları olan el-Veddâh b. Akabe, Saîd b. Mahrez, Muhammed b. Hâşim ve Muhammed b. Mahbûb, Kur'ân-ı Kerîm hakkında tartıştılar. Bu kişilerden İbn Mahbûb, "Ben, Kur'ân'ın yaratılmış olduğuna inanıyor ve bunu söylüyorum." dedi. İbn Mahbûb'un bu sözlerine Muhammed b. Hâşim öfkeleni ve "Uman'ı terk edeceğim ve asla burada kalmayacağım." diyerek tepkisini

41 Sâbir Tuayme, *el-İbâdiyye akâdeten ve mezheben* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1986), 95-96.

42 Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 111.

43 Komisyon, *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâdiyye: elif-şin* (Maskat: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuunî'd-Diniyye, 2011), "Hlk", 1/358.

44 Adûn Cehlân, *el-Fikrî's-siyâsi inde'l-İbâdiyye min hilâli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf et-Tafeyyîş* (Uman: Mektebetü'd-Dâmîrî, 2010), 84.

45 Nâmî, *Dirasatun ani'l-İbâdiyye*, 180-181; ayrıca bk. Komisyon, "Hlk", 1/359.

46 Komisyon, "Hlk", 1/359; Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 349; Yoldaş - Kubat, "Tevhid Esası Ekseninde İbâdiyye-Mu'tezile Etkileşimi", 68.

47 Nâmî, *Dirasatun ani'l-İbâdiyye*, 182.

ortaya koydu. İbn Hâşim'in kendisini işaret ettiğini düşünen İbn Mahbûb, "Uman'dan gitmeye ben daha evlayım. Çünkü burada ben yabancıyım." dedi. Bu hal üzere olan bu kişiler daha sonra tekrar bir araya geldiler. İbn Mahbûb fırkanın parçalanacağı endişesinden ötürü dile getirdiği görüşünden vazgeçti.⁴⁸ Görüldüğü gibi konunun İbâdiyye içerisinde tartışılmaya başlanmasıyla birlikte mezhep içerisinde farklı değerlendirmeler olmuştur. Ayrıca bu farklı görüşlerin mezhebin parçalanacağına dair endişe oluşturduğu da dikkatleri çekmektedir.

Zaman içerisinde İbâdî ulema arasında konunun ele alınması neticesinde farklı fikirlerin dillendirildiği görülmektedir. Bu dönemde öne çıkan fikir vukûf etmenin daha yerinde olduğu kanaatidir. Buna göre "Allah Teâlâ tüm mevcudatı yaratandır. Allah'tan başka her ne varsa yaratılmış olandır. Kur'ân, Allah'ın vahyi, kelâmı ve Hz. Peygamber'e tenzil ettiği kitabıdır." görüşü genel kabul görmüştür.⁴⁹

İbâdiyye içerisinde halku'l-Kur'ân konusunun tartışılmasıyla birlikte ihtilaflar ortaya çıkmış olup konuyla ilgili olarak üç farklı görüş ortaya atılmıştır.⁵⁰ Bu görüşleri sıralarsak;

1. Kur'ân'ın mahlûk olduğu veya kadîm olduğu görüşlerinden hiçbirine katılmayan ve bu düşüncelerinden dolayı "Vâkifiyye" olarak adlandırılanlar. Bu kişiler biraz sonra ifade edeceğimiz üzere her iki görüşe katılmadıkları gibi bu konuda fikir beyan etmeyi de doğru bulmazlar. Bu görüş sahiplerine göre halku'l-Kur'ân konusunda herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den bu konuda gelen bir rivayet de mevcut değildir. Ayrıca konu üzerinde Müslümanların icmâsından da bahsedilemez.⁵¹ Bu fikre sahip olanlara göre Allah her şeyi yaratandır. Allah'tan gayri tüm mevcûdat yaratılandır. Kur'ân, Allah'ın vahyi, kelâmı ve Hz. Peygamber'e indirilen kitabıdır. Bu görüş hicrî üçüncü asırda Maşrık İbâdîlerinin düşüncesidir. Onlara göre Kur'ân için mahlûktur veyahut kadîmdir denilemeyeceği gibi bu konuda görüş beyan edilmemesi de en doğru olan tavidir.⁵²

2. Mağrib İbâdîleri ve İbâdîlerin çoğunluğuna göre Kur'ân mahlûktur.⁵³ Bu görüşe sahip olanlar Kur'ân'ın yaratılmışlığı meselesinde birçok âyeti görüşlerini temellendirmede delil olarak kullanırlar.⁵⁴ İbâdîlere göre Kur'ân-ı

48 Nâmî, *Dirasatun ani'l-İbâdiyye*, 182.

49 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 351.

50 Yoldaş - Kubat, "Tevhid Esası Ekseninde İbâdiyye-Mu'tezile Etkileşimi", 68-69.

51 Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 131.

52 Komisyon, "Hlk", 1/359; ayrıca bk. Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 353-354.

53 Muhammed b. Yûsuf b. İsâ Eттаfeyyiş, *Şerhu 'Akâdeti't-tevhîd*, thk. Mustafâ b. en-Nâsır Vinten (Gardaye: Matbaatü'l-Arabiyye, 2001), 552.

54 Bu konuda İbâdîlerin delil olarak kullandıkları ayetleri çalışmamızın ilerleyen sayfalarında belirteceğiz. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Enbiyâ, 2.

Kerîm'in kadîm olduğunun kabulü taaddüdü'l-kudemâya sebep olur. Oysa Allah dışında bir varlık için kıdem sıfatı kullanılamaz. Haliyle Kur'ân'ın kadîm olması söz konusu olamaz.⁵⁵

3. Kur'ân mahlûk değildir. Bu görüş Maşrik İbâdîlerinden bazılarına aittir.⁵⁶ Bu görüş sahiplerine örnek olarak İbâdî müelliflerden Kalhâtî'nin (ö. IV./X. yüzyıl [?]) ismi zikredilebilir. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın kelâmıdır ve yaratılmamıştır. Kalhâtî, İbâdiyye'nin ilk dönemlerinden itibaren halku'l-Kur'ân konusunda bu görüşte olduğunu ifade eder.⁵⁷ Fığlalı ise Kalhâtî'nin bu görüşünün doğru olmadığını dile getirir. Ona göre Kalhâtî, bu konuda Hâricî geleneğe aykırı bir görüş ortaya koymuştur. Fığlalı'ya göre Kalhâtî'nin bu fikrini başka İbâdî müelliflerin eserleri tetkik edilmeden tüm fırka için genellemek ilmî bir tutum olmaz. Kalhâtî'nin yaşadığı dönemde Uman İbâdîlerinin Ehl-i sünnetten etkilenmesi sonucu bu düşünceyi benimsemesi veyahut onun bu görüşte olması mümkündür.⁵⁸

İbâdî müelliflerden Vercelânî (ö. 500 / 1106 civarı) de Uman'da hicrî altıncı yüzyılda bu konu etrafında ihtilaf olduğunu ve Kur'ân'ın kıdemini savunanların, Kur'ân'ın yaratıldığını söyleyenlerin ve vukûf etmenin gerekliliğini dile getirenlerin olduğunu ifade eder.⁵⁹

Nihâyetinde Maşrik İbâdîleri arasında ihtilaf olmasına karşın Mağrib İbâdîleri arasında halku'l-Kur'ân konusunda fikir birliği bulunduğu görülmektedir. Bu fikir birliğinin İbâdiyye'nin erken dönemlerinden itibaren İmam Ebu'l-Yakzân er-Rüstemî (ö. 281 / 894) döneminden beri var olduğu ifade edilir. Bu konudaki görüş birliği günümüze kadar devam etmiştir.⁶⁰ İbâdiyye'nin önemli isimlerinden ve İbâdîlerce "Kutbü'l-eimme" olarak da lakaplandırılan Eттаfeyyiş'e (ö. 1914) göre Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu kabul etmeyen kimse kendilerinden değildir.⁶¹

2. İbâdiyye'nin Halku'l-Kur'ân Konusundaki Görüşlerinin Temelleri

İbâdîler kendi aralarında farklı görüşlere sahip olmakla birlikte, genel anlamda Kur'ân'ın yaratıldığını yani mahlûk olduğunu söylerler.⁶² Onlara göre Allah'ın kelâmı olan Kur'ân; lafzıyla, kelimeleriyle ve sureleriyle yaratılmış olup mahlûktur.⁶³ İbâdiyye, Kur'ân'ın yaratıldığına dair görüşlerini ispatla-

55 Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983), 130.

56 Komisyon, "Hlk", 1/359.

57 Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/289.

58 Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 131.

59 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye*, 352.

60 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye*, 353.

61 Eттаfeyyiş, *Şerhu 'Akîdeti't-tevhîd*, 552.

62 Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelemîyye*, 152.

63 Bükeyr b. Saîd A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâdiyye* (b.y.: y.y., 1989), 88.

mak için Kur'ân'dan birçok âyetle delil getirir. Aynı şekilde Kur'ân'ın özelliklerinden ve bazı âyetlerden hareketle aklî deliller oluşturarak görüşlerini temellendirirler.⁶⁴

Halku'l-Kur'ân konusuyla ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis bulunmamaktadır. Ancak halku'l-Kur'ân konusunu ele alan kimi İbâdî müellifler, Kur'ân'ın özelliklerinin anlatıldığı bazı hadisleri ele almakta ve bu hadislerde anlatılan Kur'ân'ın özelliklerinin kadîm bir varlıkta bulunamayacağını söylemektedirler. Onların anlatmaya çalıştıkları husus, hadislerde zımnen de olsa Kur'ân'ın yaratıldığının ifade edildiğidir. İbâdî müelliflerin halku'l-Kur'ân konusundaki görüşlerini ortaya koymada kullandıkları delilleri sırasıyla inceleyelim.

2.1. Aklî Deliller

İbâdiyye içerisinde halku'l-Kur'ân görüşünü savunanlar bu konudaki düşüncelerini yaptıkları aklî çıkarımlarla desteklemeye gayret ederler. Bu konuda çeşitli deliller ileri sürerek meselenin daha da anlaşılır olmasını amaçlarlar. İbâdîlerin bu konu hakkında ileri sürdükleri aklî delilleri ve konuya yaklaşımlarını maddeler halinde ele almak mümkündür:

1. Allah'tan başka bir varlığın kıdeminin kabulü taaddüdü'l-kudemâya sebep olacaktır. Haliyle Kur'ân'ın kadîm olarak kabulü Allah'ın vahdâniyetine aykırı olması anlamına gelecektir. Böyle bir şeyin kabulü ise söz konusu olamaz.⁶⁵ Yine bu delil çerçevesinde ileri sürdükleri diğer bir argüman da, Kur'ân Allah Teâlâ'dan gayri olmak üzere şeydir. Eğer Kur'ân'ın kadîm olduğu kabul edilirse; bu kabul Allah'ın kıdeminin ve vahdâniyetinin batıl olması anlamına gelir.⁶⁶

İbâdî müellif A'veşt Kur'ân'ın yaratılması ile ilgili bu delil hakkında bazı değerlendirmelerde bulunur. O, sorduğu bazı sorulara verdiği cevaplardan hareketle halku'l-Kur'ân konusundaki görüşlerini delillendirir. A'veşt, "Kur'ân Allah Teâlâ'nın rubûbiyyetine delalet eder mi ve aynı şekilde vahdâniyetine şahitlik eder mi?" sorusuna hayır cevabının verilemeyeceğini ifade eder. Ona göre "Tüm yaratılan şeyler gibi Kur'ân da Allah'ın rubûbiyyetine ve vahdâniyetine delalet eder." düşüncesinden hareketle evet denildiğinde "Kim onu (Kur'ân'ı) Allah'ın vahdâniyetine ve rubûbiyyetine delalet eden kıldı?" sorusu sorulur. Bu soruya ancak Allah Teâlâ denilerek cevap verilir. Verilen bu cevap ile kişi, Kur'ân'ın yaratıldığını kabul etmiş olur."⁶⁷ demektedir.

64 Nâsır b. Matar b. Saîd el-Meskarî, *el-İbâdiyye fi meydani'l-hak* (Rustâk: Mektebetun ve Tes-cilâtu'l-Hilâli'l-İslâmiyye, 1999), 115.

65 Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-ukûl*, 2/58.

66 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 355.

67 A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâdiyye*, 85.

2. İbâdîler, halku'l-Kur'ân konusundaki fikirlerini temellendirme adına Kur'ân'ın dili olan Arap harflerini çeşitli yönlerden ele almışlardır. Örneğin İbâdî müelliflerden Sâlimî, her harfin başlangıcının ve sonunun olduğunu ve başlangıcı ve sonu olanın ise yaratılmış demek olduğunu söyler.⁶⁸ Böylece Kur'ân harfleri de olan Arap harflerinin bu özelliğinden hareketle Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu ispatlamaya gayret eder.

3. Halku'l-Kur'ân konusunda görüş belirten İbâdî müelliflerin Kur'ân harfleriyle ilgili aklî delil çerçevesinde dikkat çektikleri bir diğer husus da Kur'ân harflerinin Arapların konuşurken kullandıkları harflerin aynısı olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm eğer kadîm kabul edilirse bu durumda insanların aynı harfleri kullanarak konuşmalarının da kadîm olması gerekir. Kur'ân harflerinin kadîm olduğu ama insanların kullandığı harflerin kadîm olmadığı söylenirse burada tenakuza düşülmüş olunur. Çünkü bir harf hem kadîm hem de hâdis olma özelliğini kendinde barındıramaz.⁶⁹ Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm yaratılmış olup mahlûktur.

4. Kur'ân'ın yaratıldığına dair bir diğer aklî delil de insanın yaratılmış olması ve Kur'ân'ın insana gönderilmiş olması hakikatidir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm için yaratılmamıştır / kadîmdir denilirse aynı durum insan için de geçerli olmalıdır. Ama bilinmektedir ki tüm mevcudatla birlikte her şey insanın da yaratıldığına şahitlik etmektedir.⁷⁰

5. Kur'ân, muhkem ve müteşâbih âyetlerden, cüz ve hiziplerden oluşmaktadır.⁷¹ Bu ifade edilenle ilgili olmak üzere Hûd sûresi 1. âyette "Bu Kur'ân; âyetleri, habîr ve hakîm olan Allah tarafından muhkem kılınmış, sonra da Allah'tan gayrısına tapmayasınız diye bölüm bölüm tafsil olunmuş bir kitaptır." buyrulmaktadır. Bu ayete göre Kur'ân-ı Kerîm, cüzlerden (bölümlerden) oluşmaktadır. Cüzlerden oluşan mürekkep olup sonradan var olan demektir.⁷²

6. Kur'ân'ın başı, sonu, yarısı, üçte biri, dördte biri gibi parçaları vardır. Bakara, Âli İmrân, Nisâ ve Mâide sureleri gibi surelerin tamamı birbirinden farklıdır. Dile getirilen tüm bu özelliklerin hepsi birbirini tamamlar niteliktedir ve birbirlerine muhtaçtır. Berrâdî'ye (ö. IX./XV. yüzyılın başları) göre Kur'ân'ın bu gibi özellikleri Kur'ân'ın yaratıldığına delilleri olarak kabul edilmelidir.⁷³

68 Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-ukûl*, 2/58.

69 Geniş bilgi için bk. Ahmed b. Hamd el-Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ* (y.y., t.y.), 165.

70 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye*, 356.

71 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye*, 354.

72 Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-ukûl*, 2/59.

73 Ebu'l Kasım b. İbrahim el-Berrâdî, *el-Cevahiru'l-münteka* (London: Daru'l-Hikme, 2014), 214.

7. Allah Teâlâ, Tâhâ sûresi 113. âyette Kur'an hakkında "*Kur'ânen arabiy-yen...*" buyurmaktadır. Bu âyete göre İlahi kelâmın bazısı Arapçadır. Aynı şekilde bazısı İbrânîcedir. Bu durum diğer diller için de geçerli olabilir. İbâdîlere göre burada dile getirilenlere bakılarak Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğu çıkarımı yapılabilir.⁷⁴

8. Allah Teâlâ, Yûsuf sûresi 3. âyette Kur'an'ı kıssa olarak isimlendirmektedir. Kur'an, kadîm olarak kabul edildiğinde Kur'an için söz konusu âyette kullanılan "kıssa" ifadesi aynı şekilde kadîm olan Allah Teâlâ için de kullanılmalıdır. Ancak bu sıfat kadîm olan Allah Teâlâ için kullanılamaz. Bu ifade edilenlere göre kıssa olarak nitelendirilen Kur'an-ı Kerim'e kadîm sıfatı verilemez.⁷⁵

9. Yine akli delillerden biri olarak ifade edilebilecek bir husus da Zuhuruf sûresinde geçen ve Kur'an-ı Kerim'in mec'ul olduğunu belirten âyettir.⁷⁶ İbâdîler, mec'ul olanın halden hale değişebilen olduğunu ifade ederler. Bu durum ancak mahlûk olan için geçerlidir. Âyette mec'ul olduğu ifade edilen Kur'an hakkında mahlûk yargısına varmak mümkündür.⁷⁷

2.2. Nakli Deliller

İbâdîlere göre Kur'an'daki bazı âyetler onun mahlûk olduğunun kanıtı niteliğindedir. Onların halku'l-Kur'an konusunda görüşlerini açıklarken başvurdukları âyetler ile bu âyetleri nasıl te'vil ettiklerini inceleyerek devam etmek istiyoruz. Ayrıca kimi İbâdî müelliflerin konu hakkındaki görüşlerini delillendirmede başvurdukları bazı hadisleri ve bu hadislere dair yorumlarını da tetkik edeceğiz.

2.2.1. Âyetler

İbâdî müellifler Kur'an'ın mahlûk olduğunu âyetlerle ispatlamaya çalışır. Bu konuda kullandıkları âyetleri görüşleri doğrultusunda te'vil ederler. Biz de İbâdîlerin halku'l-Kur'an konusunu delillendirmede kullandıkları âyetlere ve bu âyetlere yükledikleri anlamlara değinmek istiyoruz.

1. Kur'an-ı Kerim İçin Kullanılan Zikir Kavramı: Allah Teâlâ Zuhuruf sûresi 44. âyette "*Muhakkak ki bu Kur'an, sen ve toplumun için bir hatırlatma (zikrun) ve bir şereftir. Yakında sizler ondan yana hesaba çekileceksiniz.*" buyurmaktadır. Şuarâ sûresi 5. âyette "*Rahmân olan Allah'tan kendilerine gelen her bir yeni öğütten onlar mutlak surette yüz çeviren kimselerdir.*" Enbiya sûresi 2. âyette "*Her ne zaman ki onlara Rablerinden yeni bir öğüt (zikir) gelse ...*" ve Hicr sûresi 6.

74 Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-ukûl*, 2/58.

75 Berrâdî, *el-Cevahiru'l-münteka*, 214.

76 "İyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Zuhuruf, 43/3.

77 Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 167.

âyette “Onlar (Kâfirler) şöyle dediler: “Ey kendisine vahiy (zikir) gönderilen kimse!” buyurulmaktadır. Tüm bu âyetlerde geçen “zikir” kelimesi İbâdîlere göre Kur’ân-ı Kerîm anlamındadır.⁷⁸ Malum olduğu üzere zikir, hâdistir yani yaratılmıştır. Haliyle Kur’ân-ı Kerîm de yaratılmış olmaktadır.⁷⁹

2. Cea’le Kelimesinin Halaka Anlamında Kullanılması: Berrâdî, İslâm ümmetinin Kur’ân-ı Kerîm’in mec’ul olduğunda ittifak ettiğini ancak mec’ulun âyette⁸⁰ hangi anlamda kullanıldığı hususunda ihtilaf ettiğini söyler. İbâdîlere göre “cea’lnâ” fiilinin kullanıldığı âyetlerin anlamına göz atıldığında bu kelimenin “halaka” (h-l-k) yani “yarattı” anlamında kullanıldığı müşahede edilecektir. Bu görüşe muhalif olanlar, bazı âyetlerde “cea’le” fiilinin “halaka” anlamında kullanılmadığını ileri sürmektedirler. Berrâdî’ye göre bu görüş sahipleri çelişkiye düşmektedirler.⁸¹

Zuhruf sûresi 3. âyette “İyice kavramanız için biz, onu Arapça bir Kur’ân kıldık.” buyrulmaktadır. İbâdîlere göre söz konusu âyette geçen “cea’lnâ” ifadesi “halaknâ” anlamında kullanılmıştır.⁸² Aynı şekilde Şûrâ sûresinin 52. âyetinde “... biz onu (Kur’an’ı), dilediğimiz kullarımızı hidayete erıştirdiğimiz bir nur kıldık.” Bu âyette geçen “cea’le” kelimesi “halaka” anlamında kullanılmıştır.⁸³ Yine Yûnus sûresi 67. âyette “(Allah), sizin için geceyi içinde istirahat edesiniz diye yaratan, (çalışıp kazanç elde edesiniz diye de) gündüzü sizin için aydınlık kılandır.” ve A’râf sûresi 189. âyette “Sizi bir tek nefisten (Âdem’den) var eden, kendisiyle huzur bulsun diye eşini (Havva’yı) yaratan O’dur.” ve “(Onlar mı hayırlı yoksa yeryüzünü oturmaya uygun kılan, aralarından (yerin üstünden ve altından) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı?...”⁸⁴ âyetlerinde geçen cea’le kelimesi yaratma anlamında kullanılmıştır. İbâdî imâmlarından Ebu’l-Yakzân Muhammed b. Eflah’a (ö. 260/874) göre de bu âyetlerde geçen “cea’lnâ” kelimesi “halaknâ” anlamında kullanılmıştır.⁸⁵

3. Muhdes İfadesi: Berrâdî, Arapların muhdes kelimesini önceden yokken sonradan olan/meydana gelen anlamında kullandıklarını söyler.⁸⁶ İbâdî müellifler kelimenin bu anlamından hareketle âyetlerde geçen “muhdes” ibaresinin anlamı üzerinden Kur’ân’ın yaratılmasıyla ilgili görüşlerini delillendirirler. Örnek olmak üzere Enbiya sûresi 2. âyette “Rab’lerinden kendilerin yeni bir öğüt (muhdes) gelmez ki...” buyrulmaktadır. Âyette geçen “muhdesin”

78 Sâlimî, *Meşâriku’l-envâri’l-‘ukûl*, 2/58.

79 Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş’etuhâ ve akâiduhâ*, 134; Sâlimî, *Meşâriku’l-envâri’l-‘ukûl*, 2/58.

80 “Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça bir Kur’an yaptık” *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Zuhruf, 43/3.

81 Geniş bilgi için bk. Berrâdî, *el-Cevahiru’l-münteka*, 205-207.

82 Komisyon, “Hlk”, 1/359.

83 Sâlimî, *Meşâriku’l-envâri’l-‘ukûl*, 2/58; Halîlî, *el-Hakku’d-damiğ*, 167.

84 *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Neml, 27/61.

85 Halîlî, *el-Hakku’d-damiğ*, 167-168.

86 Berrâdî, *el-Cevahiru’l-münteka*, 207.

ifadesi, Kur'ân'ın kadîm değil yaratılmış olduğunu göstermektedir.⁸⁷ İbâdî müelliflerden Halîlî de Enbiya sûresi 2. âyet ile Şuarâ sûresi 5. âyette⁸⁸ kullanılan "muhdesin" ibaresinin "Zikir/Kur'ân" anlamında kullanıldığını ve "ihdas" olanında mahlûk olduğunu ifade eder.⁸⁹ Hicr sûresi 6. âyette "Dediler ki: "Ey kendisine Zikir indirilen kişi! ..." buyrulmakta ve burada geçmekte olan "zikir" kelimesinin İbâdîlere göre Kur'ân anlamında kullanıldığını da yeri gelmişken ifade etmek istiyoruz.⁹⁰

4. Kur'ân-ı Kerîm'de Neshin ve Mensuhun Olması: İbâdîlere göre nesih ümmetin icması ile haktır ve Kur'ân'da da nesih vardır. İbâdîlere göre neshedilen âyetlerin varlığı Kur'ân'ın kıdemine aykırı olur. Haliyle bu durum Kur'ân'ın yaratılması anlamına gelmektedir.⁹¹ Âyette de "Biz bir âyetin yerine bir başka âyeti getirdiğimiz vakit, "Sen yalnızca bir müfterisin" dediler. Hayır! Şüphesiz ki onların çoğu bilmezler."⁹² buyrulmaktadır. Yine Bakara sûresi 106. âyette de "Biz bir âyetin hükmünü nesh eder ya da onu unutturursak yerine daha bir benzerini veya hayırlısını getiririz." neshin hak olduğu ifade edilmektedir. Neshin varlığı Kur'ân-ı Kerîm'in kıdeminin müstahil olması anlamına gelmektedir.⁹³

5. Kur'ân-ı Kerîm'e Şey Denilmesi: En'âm sûresi 102. âyette "... O, her şeyin yaratıcısıdır." buyrulmaktadır. Âyette geçen "her şey" ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'i de kapsamaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in "her şey" ifadesinden istisna edildiğine dair bir delil bulunmamaktadır. Takdir edileceği üzere şey ise mahlûk olandır. Haliyle bu âyet dikkate alındığında Kur'ân-ı Kerîm de mahlûktur sonucuna ulaşılır.⁹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in muhdes olduğunu kabul eden İbâdîler, Kur'ân-ı Kerîm'in "şey" olduğunu da ifade etmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm'in "şey" olarak kabul edilmesi beraberinde Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmış olduğu sonucuna ulaşmalarına neden olmaktadır. İbâdîlerin erken dönem imamlarından Muhammed b. Eflah'ın bu hususu ele alma yöntemine bakmak suretiyle konunun daha anlaşılır olmasını sağlamak istiyoruz.

Berrâdî'nin aktardığı, Muhammed b. Eflah'ın halku'l-Kur'ân hakkındaki mektubunda Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda Allah'ın kelâmının "Şey" olduğunu bir delil olarak ifade etmektedir. İbn Eflah, Allah'ın kelâmı "Şey" midir ya da değil midir? Şeklinde dile getirilen soruya verilecek cevaptan yola çıkarak aklî çıkarımlarda bulunur. Ona göre;

87 Komisyon, "Hlk", 1/359.

88 "Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler." Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Şuarâ 26/5.

89 Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 171-172.

90 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârîli'l-akâdeti'l-İbâdiyye*, 356.

91 Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 135.

92 Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Nahl, 16/101.

93 Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 175.

94 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârîli'l-akâdeti'l-İbâdiyye*, 358.

Eğer Kur'ân-ı Kerîm "Şey" değildir denilirse bu halde Peygamberlerin Allah katından bir şey getirdikleri ve Allah'ın onlara "bir şey" indirdiği görüşü batıl olur. Bundan ötürü Allah Teâlâ'nın gönderdiği kutsal kitaplar batıl yani ortadan kalkmış olur.

Kur'ân-ı Kerîm şeydir denildiği takdirde ise üç durum söz konusu olur. Bunlar;

1. Allah'ın kelâmı O'nun zâtının kendisi olur.
2. Allah'ın kelâmı bütünün parçası gibi Allah'ın zâtının bir parçası olur.
3. Allah'ın kelâmı Allah'ın zâtının gayrı olur.

Ebu'l-Yakzân'a göre bu üç şık dışında dördüncü bir şık söz konusu olmaz. O, sırasıyla birinci ve ikinci maddede ifade edilenlerin mümkün olmadığını söyledikten sonra üçüncü madde olan "Allah'ın kelâmı Allah'ın zâtının gayrı olur" ifadesinin kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Bu kabul Allah'ın kelâmının şey olduğu anlamına geldiği için "şey" kadîm midir ve yahut hâdis midir? Sorusunun tartışılacağını söyler. Bu soruya "kadimdir" cevabı verilemez. Çünkü kadîm olan sadece Allah Teâlâ'dır.⁹⁵

6. İbâdîlerin Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda dile getirdikleri delillerden biri de Kur'ân'ın inzâl sürecidir. Levh-i Mahfûz'dan alınan Kur'ân-ı Kerîm'in dünya semasında bulunan beytulizzeye konulması ve oradan da Cebrâil aracılığıyla Hz. Peygamber'e vahyedilmesi ve buna dair tüm bu süreçler, Kur'ân-ı Kerîm'in, yaratıldığına delildir.⁹⁶

Sâlimî, Kur'ân'ın Bakara suresi 185. ayette geçtiği üzere Ramazan ayında⁹⁷ inzal edildiğinin haber verildiğini ifade eder. Ayrıca "O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden önceki kitapları tasdik edici olarak inzâl etti."⁹⁸ "İnsanlara, kendilerine inzâl edileni anlatman ve onların da kendisi üzerinde tefekkür etmeleri için sana bu Kur'ân'ı inzâl ettik."⁹⁹ âyetlerinde de Kur'ân-ı Kerîm'in, münzel olduğunun haber verildiğini söyler. Yani Allah Teâlâ Kur'ân'ı "tenzil" ile vâsfetmektedir. Tenzil olanın bir mekândan başka bir mekâna inzâli/nakli söz konusu olur. Nakledilen ise hâdis olan demektir.¹⁰⁰ Netice olarak Kur'ân-ı Kerîm, münzel ve tenzil sıfatlarına sahiptir. Kadîm olanın bu vasıflarla nitelenmesi muhaldir¹⁰¹ sonucu ifade edilebilir.

7. Âl-i İmrân sûresi 7. âyette "Kur'ân'ın bir kısım âyetleri muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşâbihtir." buyrulmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm de-

95 Berrâdî, *el-Cevahiru'l-münteka*, 203-204.

96 A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâdiyye*, 87.

97 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Bakara, 2/185.

98 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân, 3/3.

99 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Nahl, 16/44.

100 Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-'ukûl*, 2/59.

101 Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 135.

ki âyetlerin kısımlara ayrıldığı, kimi âyetlerin muhkem ve bazılarının da müteşâbih olduğu ifade edilmektedir. Muhkem âyetler kitabın anası olarak nitelenmektedir. Müteşâbih âyetler ise te'vil edilmesi gereken âyetlerdir. Halîlî'ye göre âyetlerin böyle taksim edilmesi Kur'ân-ı Kerîm'in kadîm olmadığını ve böyle olmasının da müstahil olduğu anlamına geldiğini göstermektedir.¹⁰²

8. "Biz, insanlara ağır ağır okuman için Kur'ân'ı parça parça kılınmış olarak ve peyderpey inzâl ettik."¹⁰³ Allah Teâlâ bu âyette Kur'ân-ı Kerîm için mefruk tabirini kullanıyor. Mefruk ise parça parça, bölüm bölüm kılınmış anlamına gelmektedir. Mefruk, masnu' (üretmiş, var edilmiş ve yapılmış) demektir. Yukarıdaki âyet bu bağlamda ele alındığında Kur'ân'ın hâdis olduğuna delil olarak kabul edilebilir. Zira masnu' yani üretilmiş, var edilmiş bir şeyin zamansal anlamda var edilme üretilme aşamaları vardır dolayısıyla kadîm olmaz yani muhdestir. Bu âyet Kur'ân'ın yaratılmışlığına delalet etmektedir.¹⁰⁴

9. Burûc sûresi 21. ve 22. âyette "O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da) bulunmaktadır." Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'da olduğuna dair ifadeler geçmektedir. "Levh" ise muhdes olan demektir. Bundan dolayı Levh-i Mahfuz'da olanın da hâdis olması gerekir.¹⁰⁵ Çünkü mahlûk olan bir yerde mahlûktan başkasının bulunması mümkün değildir. Halîlî'ye göre bu âyetler diğer bir açıdan da Kur'ân'ın mahlûk olduğuna delil teşkil etmektedir. Bu iki âyet Kur'ân'ı methetmekte, büyüklüğünü ve değerinin yüceliğini beyân etmektedirler. Hiç şüphesiz eğer Allah Kur'ân'ın kendi zatıyla kâim olduğunu haber verseydi bu Kur'ân'ın yüceliğini ifade açısından daha net ve güçlü bir delil teşkil ederdi. Şâyet Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın zâtıyla kâim olsaydı ve ezeli kabul edilseydi yukarıdaki âyetin; "O, Azîz ve Hamîd olan Allah'ın zâtıyla kâim olan şerefli Kitap'tır." gibi bir ibareyle gelmesi daha doğru ve uygun olurdu.¹⁰⁶

10. "O Kur'ân'ı hak olarak kendinden evvelki kitapları tasdik eden ve gözetken bir kitap olarak sana indirdik."¹⁰⁷ Ayet, Kur'ân-ı Kerîm'in, "mesbûk bi-gayrihî/kendinden öncesi olan" olduğuna işaret etmektedir. Bu anlamda O, mesbûk olması itibariyle hâdis olmak durumundadır. Yine bu âyete göre Kur'ân-ı Kerîm'in, müheymin/gözetici-şâhid olması onun, "sâbık"ının var olması demektir. "Sâbık"ı var olan Kur'ân-ı Kerîm haliyle kadîm olamaz. O, gözeticisi/şâhidi olduğu kitaplar gibi hâdistir ve dolayısıyla mahlûktur.¹⁰⁸

102 Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 176.

103 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İsrâ, 17/106.

104 Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 177.

105 Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-ukûl*, 2/59.

106 Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 177.

107 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Mâide, 5/48.

108 Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 177.

Çağdaş İbâdî müelliflerden Ca'bîrî de halku'l-Kur'ân konusunu ele alırken bizim de ifade ettiğimiz hem aklî hem de naklî delillerin bazılarını sıraladıktan sonra "...O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, mutlak anlamda gören ve işitendir."¹⁰⁹ âyetini zikreder. Daha sonra; "Yaratıcı yaratılanların sahip olduğu sıfatlarla vafedilemez. Aynı şekilde yaratılan da yaratıcının sahip olduğu sıfatlarla vafedilemez. Kur'ân-ı Kerîm ise yaratılmış olduğuna delil olabilecek söz konusu sıfatlara haizdir. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm'in, bir var edenin, yaratıcısının, inzâl edenin ve onu tafsil edenin ve benzeri vasıfları olan bir varlığın olması gerekir. Bu sıfatların dışında ve öncesinde de birbirinden farklılık arz eden iki şeyin bulunması gerekir. Birincisi: Kur'ân-ı Kerîm'i takdim eden, varlığı kadîm olan yaratıcı, ikincisi öncesinde var olmayan varlık sahasına sonradan çıkan yaratılmış olan varlık."¹¹⁰ tespitini yapmak suretiyle Kur'ân'ın yaratıldığı görüşünü dile getirmektedir.

2.2.2. Hadisler

Sâlimî, Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğunu âyetlerle ispatlamaya çalıştıktan sonra bu konu hakkında sünnette de çok sayıda rivâyet olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'den yapılan rivâyetleri konuyla ilişkilendirmek için farklı bir bakış açısıyla onları yorumlamaya tabi tutar. Hem Sâlimî'nin hem de diğer İbâdî müelliflerin aynı yaklaşımla ele aldıkları bazı hadis metinlerini ve yorumları incelemekle konuya devam etmek istiyoruz.

1. Buhâri, Ebû Saîd el-Muallâ'dan yaptığı bir nakilde; Ebû Saîd "Ben mes-cidde namazdayken Rasulullah bana seslenerek yanına çağırdı. Fakat cevap vermedim. Namazdan fâriğ olunca ey Allah'ın Peygamberi namaz kılmaktaydım." dedim. Hz. Peygamber bu cevabım üzerine bana; "Ey iman edenler sizi çağırdığında, Allah'ın ve Peygamberinin davetine icabet edin"¹¹¹ dedikten sonra; elimi tutarak "Mescitten gitmeden önce sana Kur'ân'daki surelerin en büyüğünü öğreteceğim dedi. Mescitten çıkmak istediğimde "Ey Allah'ın Resulü bana Kur'ân'ın en büyük sûresini öğreteceğim demediniz mi? dediğimde "O sure, el-Hamdulillâhi Rabbil Âlemin'dir ki tekrar edilen yedi âyet ve bana gönderilen Kur'ân'dır." buyurdu.¹¹²

2. İmâm er-Rebi' b. Habîb Müsned'inde rivâyet etti. Bir adam başka bir adamı İhlâs sûresini tekraren okurken duyar. Ertesi sabah Rasulullah'a giderek durumu anlatır ve adam hakkında bazı şeyler söyleyecek olur. Allah

109 Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Şûrâ, 42/11.

110 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârîli'l-akâdeti'l-İbâdiyye*, 357.

111 Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Enfâl, 8/24.

112 Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl b İbrâhîm Cu'fî Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dib el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesir, Dâru'l-Yemame, 1993), "ma cae fî fâtihatî'l-kitab", 4 (No:4670).

Resulü; "Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a ant olsun ki o sure Kur'ân'ın üçte birine denktir." buyurur.¹¹³

3. Buhârî, Ebû Saîd'den Rasulullah'ın şöyle dediğini nakletti; "Hz. Peygamber sahâbîlerine; 'Sizden bir kimse bir gecede Kur'ân-ı Kerîm'in, üçte birini okumaya güç yetiremez mi?' diye sordu. Bu soru orada bulunanlara ağır gelir ve; 'Ya Rasulullah, kim bu denilene güç yetirebilir ki?' diyerek cevap verdiler. Verilen cevaptan sonra Rasulullah; Allahu'l-Vâhidu's-Samed (İhlâs) sûresi Kur'ân'ın üçte birine denktir." buyurur.¹¹⁴

4. Ebû Saîd'den rivâyette bulunan Ahmed b. Hanbel; "Katâde b. en-Nu'mân gece boyunca sürekli İhlâs sûresini okuyordu. Bu durum Rasulullah'a haber verilince O; 'Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a ant olsun ki İhlâs sûresi Kur'ân-ı Kerîm'in üçte birine ya da yarısına denktir." buyurdu.¹¹⁵

5. Ahmed b. Hanbel sahîh bir senetle Ma'kal b. Yesâr'dan rivâyette Allah Resulü'nün; "Bakara, Kur'ân-ı Kerîm'in zirvesidir. Onun her âyetiyle beraber seksen melek inmiştir ve onda bulunan Ayete'l-Kürsî arşın altından çıkar ve sonra tekrar ona ulaşır."¹¹⁶

6. Ebu Ya'lâ, Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den naklederek Hz. Muhammed'in şöyle buyurduğunu söyledi: "Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in, zirvesi de Bakara sûresidir. Her kim onu evinde gündüzün okursa o eve üç gün şeytan girmez."¹¹⁷

Sâlimî, aktardığı bu hadislerden sonra yaptığı değerlendirmesinde;

"Bu hadislere göre Kur'ân'ın âyetlerinin ve sûrelerinin bazıları diğerlerinden daha faziletli ve büyüktür. Bir kısmı diğerlerine kıyasla zirve konumundadır. Bunun yanında surelerin bölümler halinde birbirinden ayrıldıkları görülmektedir. Bu nitelikler kadîm olan bir varlık için câiz olmayan hallerdir. Varlığı kadîm olan Allah'ın sıfatlarının birbirlerine tafdîl edilmesi / üstün kabul edilmesi câiz değildir. Örneğin; Allah'ın ilim sıfatı kudret sıfatından üstündür; hayat sıfatı, sem' / işitme sıfatından üstündür ya da basar / görme sıfatı, kudret ve irade sıfatlarından üstündür denilemez. Allah'ın bütün sıfatları hususunda aynı durum geçerlidir. Bunun yanında Allah'ın sıfatları birbirinden ayrıştırılamaz. Örneğin; Allah'ın ilim sıfatı diğer sıfatlarından ayrı ya da kopuk olarak nitelendirilemez ve ayrı cüzler / parçalar olarak tasavvur edilemez. Örneğin; O'nun kudret sıfatı diğer sıfatların-

113 er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî, *el-Câmi'u's-sahîh (el-Müsned)*, thk. Nureddin Abdullah b. Hamid es-Sâlimî (Maskat: Mektebetu Maskat, 2003), 28.

114 Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, "Fazlun fâtihatu'l-kitâb", 9 (No. 6268).

115 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, thk. Şuayb el-Arnaut, Mürşid Adil (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 17/186.

116 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/417.

117 Ahmed b Ali b el-Müsenna Ebû Ya'la el-Mevsili, *Müsnedu Ebû Ya'la el-Mevsili.*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türas, 1984), 13/547.

dan ayrı/bağımsız bir cüz kabul edilip ayrıştırılmak suretiyle daha üstün olarak nitelendirilemez.”¹¹⁸

Demek suretiyle Kur’ân’ın mahlûk olup yaratıldığını Hz. Peygamber’den nakledilen bu hadisler çerçevesinde ortaya koymaya ve konuyu delillendirmeye gayret eder.

İbâdî müelliflerden Ca’bîrî’nin Kur’ân’ın yaratılmışlığı meselesiyle alakalı olarak ele aldığı hadis metinlerine ve bunlara dair yaptığı yorumlara baktığımızda İbâdî müelliflerin konuyla doğrudan ilgisi olmasa da aklî yorumlar yapmak suretiyle görüşlerini hadisler üzerinden de temellendirme çabası içerisinde olduklarını ifade edebiliriz. Ca’bîrî’nin bu minvalde ele aldığı rivâyetlere göz atalım.

1. Rasulullah’tan rivâyet edildi. O, Ubey b. Ka’b’a; “Allah’ın kitabındaki ayetlerden hangisi faziletlidir? şeklindeki soruyu sorunca; Ubey’in, Aÿete’l-Kürsî’dir.” diye cevap vermesi üzerine Rasulullah; “Ey Ebâ Münzir! Aÿete’l-Kürsî’nin bir dili iki dudağı vardır. Görmez misiniz ki O arşın altında yaratıcısını takdîs edip durmaktadır.” buyurdu.¹¹⁹

2. Rasulullah şöyle buyurdu; “Şüphesiz ki Allah, Tâhâ ve Yâsîn surelerini mahlukâtı yaratmadan iki bin yıl önce yaratmıştır.”¹²⁰

3. Rasulullah şöyle buyurdu: “Kur’ân ahiret günü rengi solmuş bir adam kılığında gelir ve kendisini okuyanlara beni tanıyor musun? diye sorar. Hitap ettiği kişinin hayır demesi üzerine ben senin geceni kendisiyle ihyâ ettiğin Kur’ân’ım der ve okuyucusunun cennete doğru rehberi olur.”¹²¹

4. Ali b. Ebî Tâlib’ten rivâyet edildi. O, Hz. Ömer’in hilâfeti döneminde muhacir ve ensardan bir toplulukla beraber oturuyordu. Rasulullah’ın ashabı kendi aralarında “Fedâilu’l Kur’ân” konusunu müzakere ediyorlardı. Onlardan bazıları “Kur’ân-ı Kerîm’in en faziletli kısmı Berâe sûresinin sonudur. (Şüphesiz ki size bir elçi gelmiştir.)¹²² bazıları Beni İsrail sûresinin sonudur. (De ki ister Allah diyerek çağırın...)¹²³ bazıları Yâsîn sûresidir. Bazıları da Kur’ân’ın en faziletli sûresi Secde sûresidir.” diyorlardı. Hz. Ali ise onların arasında olmasına rağmen susuyordu. Hz. Ömer’in; “Ey! Ebû’l-Hasan sen susuyor musun?” demesi üzerine Hz Ali; “Rasulullah’ın beşerin en hayırlısı Âdem, Arabın en hayırlısı benim -bunda bir övünme yok- Selmân Farsla-

118 Halîlî, *el-Hakku’d-damiğ*, 177-179.

119 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârimî (Beyrut: Dâru’l-Muğnî li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1405/1985), Fezâilu’l-Kur’an, 14.

120 Buhârî, *Sahihü’l-Buhârî*, Tevhid, 55.

121 Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, Fezâilu’l-Kur’an, 1.

122 *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Tevbe, 9/129.

123 *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, İsrâ, 17/110.

rın en hayırlısıdır. Rumların en hayırlısı Süheyb'tir. Habeşlilerin en hayırlısı ise Bilâl'dir. Dağların en hayırlısı Tûr, yeryüzünün en hayırlı yeri Mekke'dir. Ağaçların en hayırlısı sidredir. Bakara Kur'ân'ın en faziletli sûresidir. Bakara sûresinde bulunan 'Âyete'l-Kürsî' ise en faziletli âyetidir." buyurduğunu nakletti.¹²⁴

Halku'l-Kur'ân konusuyla ilgili hadis nakleden İbâdî müellifler, bu hadisler gibi Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmışlığına delalet eden birçok hadis olduğunu ifade etmektedirler. Ca'bîrî'ye göre "Şüphesiz ki Allah, Tâhâ ve Yâsin surelerini mahlûkatı yaratmadan iki bin yıl önce yaratmıştır." hadisinde; "el-halk/yaratma" ibaresi açık ve net bir şekilde geçmektedir. Hz. Ali'den nakledilen ve yukarıda geçen rivâyetle ilgili olarak da, "et-Tefâdul/birbirinden daha üstün ya da faziletli olma durumu, ancak yaratılmış varlıklar için söz konusudur."¹²⁵ Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Ca'bîrî yaptığı bu yorumla Kur'ân'ın yaratıldığını ifade etmektedir. Bu konudaki görüşünü Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetleri yorumlamak suretiyle delillendirmeye çalışmaktadır.

Sonuç

İbâdiyye, görüşlerinin oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamasıyla birlikte birçok konuda kendi düşüncelerini ilmî bir disiplin ile açıklamıştır. Aynı şekilde İslâm toplumunun gündemini meşgul eden konulara dair de tetkiklerde bulunarak düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu konulardan biri de tevhit esası içerisinde ele alınan sıfatlar konusudur. İbâdîlere göre sıfatlar Zât'ın aynısıdır. Sıfatların kıdeminin kabulü beraberinde taaddüdü'l-kudemânın ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. İbâdîler, sıfatlar konusu içerisinde ele aldıkları İlâhî kelâm konusuyla ilgili değerlendirmeleri neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'in yaratıldığı yargısına varmışlardır.

Hicrî ikinci yüzyılda ve sonrasında İslâm toplumunun gündemini uzun süre meşgul eden Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmışlığı konusunda ilk zamanlar İbâdî çevrelerde vukûf etmenin daha doğru bir tutum olacağı kanaati yaygındı. Ancak hicrî üçüncü yüzyılda konu hakkında İbâdîler arasında da fikrîsel ayrışmaların olduğu ve bu ayrışmalar neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmışlığı fikrine ulaşıldığı görülmektedir.

İbâdiyye içerisinde halku'l-Kur'ân konusunda üç farklı görüşün varlığından bahsedilse de İbâdîler arasında kabul gören genel görüş Kur'ân-ı Kerîm'in muhdes olup yaratıldığı fikridir. Ettafeyyîş bu konuda mezhep içerisinde farklı düşüncelerin önüne geçmek adına halku'l-Kur'ân'a inanmayanların kendilerinden olmadığını ifade etmiştir.

124 Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, Fezâilu'l-Kur'an, 5.

125 Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye*, 358-360.

İbâdî düşünürlerin ve müelliflerin konuyu ele almada ve değerlendirmede takip ettikleri yol Kur'ân'ın mahiyeti üzerinde durarak görüşlerini ispat etme çabasıdır. Başka bir tabirle İbâdî müelliflerin halku'l-Kur'ân konusunu değerlendirirken başvurdukları delillendirme yöntemi, Kur'ân-ı Kerîm'in kimi özelliklerini ve bazı âyetlerde ifade edilen hususları aklî bir yaklaşımla yorumlamaktan ibarettir. Yine İbâdîler, Kur'ân-ı Kerîm'in, kendisine atfettiği bazı kavramları da naklî delil olarak niteleyip te'vil etme yoluna gitmişlerdir. Halku'l-Kur'ân konusunda düşüncelerini ifade eden kimi İbâdî müellifler ayrıca Hz. Peygamber'den nakledilen ve Kur'ân-ı Kerîm'in bazı hususiyetlerini anlatan hadisleri de kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk oluşu yönündeki görüşlerini Hz. Peygamber'in hadislerinden de destek alarak ispat etmeye çalışmışlardır. Sonuçta diğer mezheplerin yaptığı gibi İbâdîler de halku'l-Kur'ân konusundaki görüşlerine meşruiyet alanı oluşturmak için nassların te'vîlinden yararlanmışlardır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. thk. Şuayb el-Arnaut, Mürşid Adil. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Akoğlu, Muharrem. "Siyasallaşma Sürecinde Halku'l-Kur'an Tartışmaları". *Bilimname* 37 (2019), 353-382.
- A'veşt, Bükeyr b. Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâdiyye*. b.y.: y.y., 1989.
- Aydınlı, Osman. *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mutezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Aydınlı, Osman. "'Kur'an'ın Yaratılmışlığı' Meselesi ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrindeki Yeri (I)". *Dinî Araştırmalar* 3/9 (2001), 37-52.
- Bârûnî, Süleymân b. Abdillâh el-. *Muhtasar târîhu'l-İbâdiyye*. Uman: Mektebetü'l-Dâmirî Li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1995.
- Berberi, Muhsin. *İbâdiyye*. Trablus: el-Müessesetu'l-Hadise li'l-Kitâb, 2004.
- Berrâdî, Ebu'l Kasım b. İbrahim el-. *el-Cevahiru'l-münteka*. London: Daru'l-Hikme, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl b İbrâhîm Cu'fî. *Sahihü'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dib el-Buğâ. Dımaşk: Dâru İbn Kesir, Dâru'l-Yemame, 1993.
- Ca'bîrî, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye*. y.y.: Matbaatü'l-Elvânî'l-Hadîs, 1989.
- Cârullah, Zühdi. *el-Mu'tezile*. Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyyeti'd-Dirasiyye, 1990.
- Cehlân, Adûn. *el-Fikrî's-siyâsi inde'l-İbâdiyye min hilâli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf et-Tafeyyiş*. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 2010.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-. *Sünenü'd-Dârimî*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârimî. Beyrut: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1405/1985.
- Emin, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1933.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yûsuf b. Îsâ. *Şerhu 'Akîdeti't-tevhîd*. thk. Mustafâ b. en-Nâsır Vinten. Gardaye: Matbaatü'l-Arabiyye, 2001.
- Ferâhîdî, er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-. *el-Câmi'u's-sahîh (el-Müsned)*. thk. Nureddin Abdullah b. Hamid es-Sâlimî. Maskat: Mektebetu Maskat, 2003.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.
- Halîlî, Ahmed b. Hamd el-. *el-Hakku'd-damiğ*. y.y., t.y.
- Hayyun, Reşid. *Mu'teziletü'l-Basra ve'l-Bağdad*. London: Dârü'l-Hikme, 1997.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnü'l-ahbâr*. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1925.
- Kâbîl, Abdülhay Muhammed. *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-ke'lâmiyye*. İskenderiye: Darü'l-Vefa li-Dünya, 2015.
- Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-beyan*. thk. İsmail Kâşif. Uman: Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1980.
- Keskin, Mehmet. "Erken Dönem Eş'arî Düşünce Sisteminde Allah Tasavvuru". *Hakkari İlahiyat Dergisi* 1 (31 Aralık 2022), 45-74.
- Komisyon. *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâdiyye: elif-şın*. Maskat: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'd-Diniyye, 2011.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş, Şahin Muzaffer. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011. Mehdî, Muhammed Hasan. *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*. Uman: el-Ehliyyetü li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2011.
- Meskarî, Nâsır b. Matar b. Saîd el-. *el-İbâdiyye fi meydani'l-hak*. Rustâk: Mektebetun ve Tescilâtu'l-Hilâli'l-İslâmiyye, 1999.
- Mevsili, Ahmed b Ali b el-Müsenna Ebû Ya'la el-. *Müsnedu Ebû Ya'la el-Mevsili*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türas, 1984.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasatun ani'l-İbâdiyye*. çev. Mîhâil Hûrî. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2012.
- Nefûsî, Ebû Hafs Amrûs b. Feth en-. *Usûlü'd-deynûneti's-sâfiyye*. thk. Hâc Ahmed b. Hamûkrûm. Maskat: Vizaretü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1999.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamîd. *Meşâriku'l-envâri'l-'ukûl*. thk. Abdurrahmân Umeyra. 2 Cilt. y.y.: Dârü'l-Cil, 1979.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Tuayme, Sâbir. *el-İbâdiyye akâdeten ve mezheben*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1986.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yıldırım, Ramazan. "Halku'l-Kur'an Meselesinin Politik İstismarı". *Milel ve Nihal (Dergi)* 8/1 (2011), 49-69.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi. *Mihne Sürecinde Basra ve Bağdat Ekollerinin Tutumları*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi - Kubat, Mehmet. "Tevhid Esası Ekseninde İbadiyye-Mu'tezile Etkileşimi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* VIII/1 (2022), 53-74.